

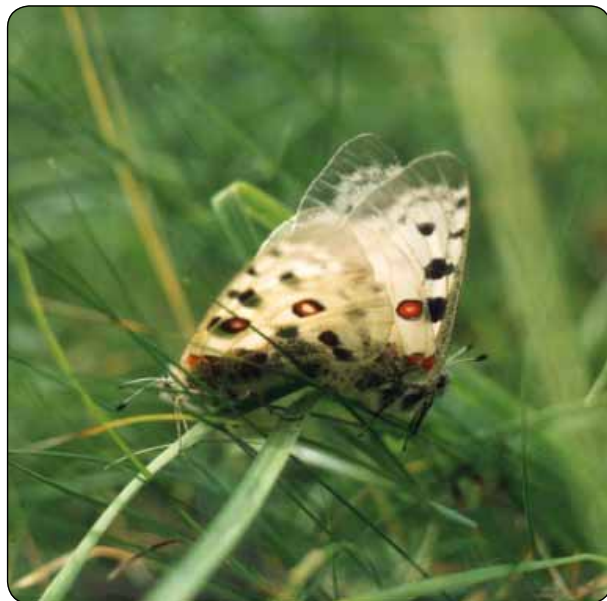
O menách denných motýľov v slovenských nárečiach

V poslednom období sa názvosloviu živočíchov venuje zvýšená pozornosť. Neraz sa napriek existencii zoologickej menoslovnej komisie, určujúcej pravidlá tvorby oficiálnych mien, vedú polemiky. Myslím, že mnohé kritické pripomienky sú opodstatnené. Ak po gramatickej stránke musí dôjsť k zmene, tak je to pochopiteľné, ale ak sa tak deje násilne a bez úcty k staršiemu menu, tak je to prinajmenšom nezodpovedné. Laická, ale neraz aj odborná verejnosť, je potom dezorientovaná, čo potvrdia učitelia na školách, mimoškolskí výchovní pracovníci, múzejníci, ochrancovia prírody, lesníci, poľnohospodári atď. Keď profesor Oskár Ferienc vydal v knižnej podobe Slovenské názvoslovie rýb Československej republiky (1948), Slovenské názvoslovie vtákov (1958) a neskôr aj Slovenské mená hmyzu (1975), vo väčšine prípadov rešpektoval staré, neraz poetické a zaužívané mená. To isté v prípade motýľov urobil aj profesor Andrej Reiprich (2002), aj keď sa pôvodu mien venuje len okrajovo. Tejto problematike sa venoval Václav Vážný (1955). Preto sa poohlídneme na tie mená, ktoré naši predkovia dlhé roky používali a do názvoslovia sa nedostali, či len niektoré z nich alebo až po určitej úprave. Niektoré z nich sú úsmevné, no neraz veľmi výstižné. Ostáva ešte veľa mien motýľov, ktoré sa doposiaľ nepodarilo historicky vierohodne doložiť a pritom sú súčasťou kultúry nášho národa.

Vidlochvosty, jasony a pestrony

V Piešťanoch, Nitre, Hlohovci a okolí, Topoľčanoch, Rajci, Banskej Bystrici a okolí, napr. Majeri, ďalej v Starých Horách, Ľubietovej, Predajnej, Sv. Petri, Trnove, Sv. Michalovi, Spišskej Novej Vsi a okolí vidlochvosta označovali *lastovičí chvost*, v Banskej Bystrici *lastovičník* a v Jelšave *laštovičník*. V Olcnave východne od Spišskej Novej Vsi vidlochvosty nazývali *motile s*

chvostom. Vo Sv. Jure, v Pukanci, Partizánskej Ľupči, Dovalove, Baldovciach, Mokrancoch, Zborove a Kelči vidlochvosta feniklového volali *nožničár*. Ojedinelé pomenovanie je známe z Nitrianskeho Rudna a okolia Prievidze – *vidľica*. V Zákopčí pri Čadci sa vytvorilo tiež vzácne pomenovanie – *žltouchvostek*. Pri pestroňovi niet doložených údajov, ale s najväčšou pravdepodobnosťou ho takto nazývali obyvatelia južnej Moravy a južného Slovenska, kde sa tento motýľ vyskytuje. V prípade jasoňa červenoookého zatiaľ máme k dispozícii len jedno miestne pomenovanie z Jakuba a Harmanca pri Banskej Bystrici. V minulom storočí ho ešte aj po druhej svetovej vojne starší obyvatelia nazývali *kapec*.

jasoň červenoooký (*Parnassius apollo*)

Štrbe a v Brezne. V súvislosti s bielymi zotretými šupinkami, ktoré u mlynárika pripomínajú múku, si okrem uvedených mien vo Veličnej západne od Dolného Kubína vyslúžil pomenovanie *múčnik*. *Činčabalka* je miestne meno tiež pre mlynárika a používalo sa v Rudne nad Hronom, *činčibalka* v Novej Bani. Tieto mená sa používali aj v Martine, ale vo význame psoty - malého nočného motýľa, a v Košiciach a okolí pre „hodvábnika“ - priadku morušovú. Aj meno *hodoňka* sa používalo vo význame mlynárika sedávajúceho na bahne, a to predovšetkým na západnom Slovensku. V Malackách hodoňkami nenazývali motýle, ale vážky. Slovo *hodónka* (Stupava) alebo *hodoňka* (Šaštín) predstavuje zimnicu alebo triašku. Meno *hodoňka* alebo *smrť* sa stalo vlastné aj pre *hodoňku z umrčúu huavu* v prípade lišaja smrčkového v Moravskom dole. Mlynárik kapustový bol kedysi nazývaný mnohými menami, napr. *svrabliak* (Martin, Bystrička, Turčiansky Sv. Peter, Príbovce,

bábôčka sieťkovaná (*Araschnia levana*)

Mlynáriky a žltáčky

V Banskej Bystrici, hlavne v Radvani, Kráľovej, Tajove, Podlaviciach, Majeri, ďalej na Horehroní v okolí Brezna (tiež *mľinček*, *kapustník*), na Liptove a Považí a ojedinele aj na Orave (tiež *minárik*) sa mlynárikovi kapustovému, repovému a repkovému hovorilo aj *mľinár*. Na východnom Slovensku v Spišskej Novej Vsi (tiež *mľínek*), v Prešove a okolí, miestami v širšom okolí Košíc, v Zemplínskej stolici, na Trebišovsku a Humensku sa mu hovorilo len krátko *mľinár*. Pomenovanie *mľinok* bolo zaužívané na Orave, napr. v Sedliackej Dubovej, *mľínek* v Spišskej Teplici, Letanovciach, Harichovciach, Závade, Spišskom Hrhove, Klčove, Domanovciach, Baldovciach, Odoríne, Poráči, Gelnici a *mľinček* vo Vavrišove,

Kláštore pod Znievom, Ivančiná, Slovenské Pravno, Mošovce, Blatnica, Necpaly...), *svrabúch* (v Budatíne severne od Žiliny), *svrabík* (Krpelany, Nolčov), ďalej *svrbliak*, *svrabľúch*, *svrabľavec*, *srborit*, *srboritka*, ktoré sú odvodené zo slovenských názvov choroby - kožný svrab (prašina). Rozšírené boli v Lefantovciach, Bytči, Žiline, okolí Považskej Bystrice, v údolí Turca a od Kraľovian až po Dolný Kubín, ale aj v okolí Košíc, Levoče a na Zemplíne. Južnejšie, smerom na Zvolen - vo Vlkanovej, Badíne *motulica*, vo Zvolene *sľepotáča*. Pomenovanie *strapko* bolo pravdepodobne odvodené od slova strapačkový, čiže kapustový, používalo sa východne od Liptovského Mikuláša v obciach Liptovská Kokava, Hybe, Kráľovská Lehota a Važec. V Zákopčí mu hovorili *belavec* alebo *kapusní motúl*. V Komjaticiach medzi Nitrou a Novými Zámkami mlynárikovi kapustovému hovorili *šajka*, čo predstavovalo biely člnok alebo loďku. Zrejme bolo vytvorené v súvislosti s hojdajúcim letom mlynárikov

húsenica bábôčky osikovej (*Nymphalis antiopa*)

nad vodnými kalužami. Na Podunajsku mu v tejto súvislosti hovorili *blatoví kúň*. V Žiline a okolí to už *bielí kuoň*. V okolí Ružomberka mlynáriky kapustové nazývali *jastrabúk*, napr. v Martinčeku a Vlkolínci. Meno žltáčik sa oddávna používalo v Závade severovýchodne od Bánoviec nad Bebravou. *Žutá bosorka* bola zaužívaná v okolí Bratislavy. V Pečovskej Novej Vsi severozápadne od Sabinova v tomto význame používali meno *kačifarba* podľa farby káčata. V Ponitří v severovýchodnom okolí Topoľčian sa žltáčikovi hovorilo *leščák*. Žltáčika rešetliakového v Olcnave na Spiši volali *citronoví motíl* a vo Zvolene *citronka*.

Babôčky a hnedáčiky

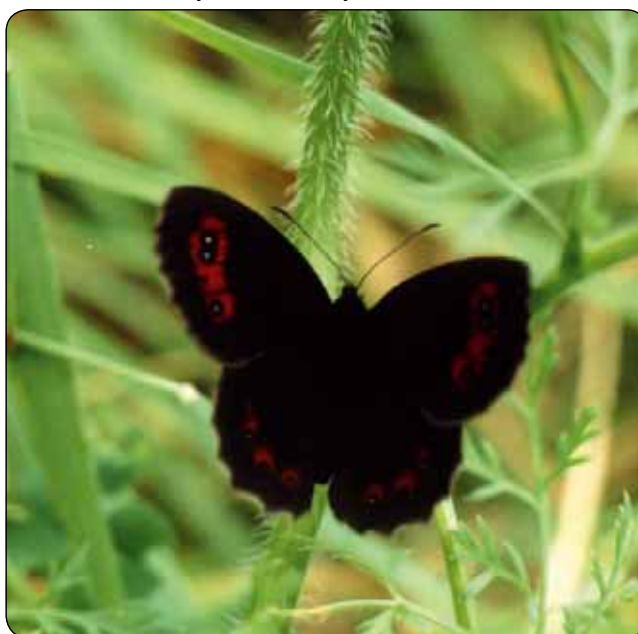
Eufemistické pomenovanie pre čarodejnicu (tiež bosorku, strigu), *babička*, *babuška*, diminitívum od *baba* (pôvodne pravdepodobne „bohyňa úrody“, neskôr veštkyňa, čarodejnica a pod.) stáva sa aj na Slovensku menom motýľa. *Babuškou* nazývali rôzne pestrofarebné denné motýle (prevažne babôčky), napr. v Martine, Jamníku, Dovalove, Bardejove, Mokrancoch (tam v podobe *babička*) a v Kelči. Z iných podôb sa používalo *baboška* vo Zvolene a okolí; *babuočka* v Majeri (časť Banskej Bystrice); *babočka* v Lopeji. V súvislosti s menom *baba* (čarodejnica) vzniklo aj veľmi vzácne meno *babie oko* (babôčka pávoooká), ktoré sa používalo v Prašiciach severne od Topoľčian alebo v Závade severovýchodne od Bánoviec nad Bebravou. Neskôr sa k výrazu *babie* priradilo *pávie oko*. Na západnom Slovensku, napr. v Zohore alebo Jablonove babôčku pávoookú nazývali *pávi oko*, v Plaveckom Sv. Mikuláši, Ivánke pri Dunaji, Vlčkovciach a vo Vrábľoch *pávové oko*, Brezne a vo Vígľaši obdobne *pávô oko*, v Dolnom Kubíne a v Bobrove *pavie oko*. V okolí Zemplína, najmä vo Veľkých Zalužiciach východne od Michaloviec sa vo význame nejakej krásne sfarbenej babôčky, najskôr pávookej, hovorilo *drutar*. V Košiciach a okolí, v Solivare pri Prešove ju nazývali *okularník*. Pôvabným menom *krásavica* pestrofarebné babôčky nazývali obyvatelia v Zákopčí juhozápadne od Čadce. Zaujímavú paralelu „*belle-dame*“ k tomuto menu majú Francúzi, ktorí ju používajú v prípade babôčky bodliakovej. Babôčke admirálskej v Banskej Štiavnici a okolí hovorili *kráľík* alebo *kráľča*, v Chrastnom pri Košiciach a v Jablonožke nad Turnou *kráľovka*. Babôčke admirálskej sa v Divíne hovorilo *volovo očko* a v Terchovej *volie oko*. Tieto mená sa väčšinou používali pre fialku trojfarebnú (*Viola tricolor*). Babôčka osiková mala vzhľadom na smútočné sfarbenie niekoľko pomenovaní, v Ivánke pri Dunaji jej hovorili *čiernopláštnik*, miestami v Turci a v Banskej Štiavnici a okolí *zamatník*, v Necpaloch, Bzenici *smútil*, v Žarnovici *smútnik*. Miestami v strednom Gemeri sa stretávame s pomenovaním *prepeliška šiarne*. Z Prieochodu je známe pomenovanie *čertica*, čo predstavovalo čertovu alebo divú ženu odetú do čiernohnedých šiat so žltým lemom.

Babôčku osikovú v Podunajsku pri Bratislave volali *čertova hlava*. Žeby podľa húsenice s rohmi? V okolí Myjavy a Nového Mesta nad Váhom (tiež čarodejnica) si vyslúžila meno *bohiňa*. Pomenovanie *strakoš*

pre druhy babôčka bodliaková, brestová a prhlavová sa používalo v Rači, *čičorka* v strednom Ponitří južne od Topoľčian a *strakoň* napr. vo Dvorníku a pomenovanie *fuks* pri uvedených druhoch v Spišskom Podhradí prevzatím z nemčiny Slováckmi, ktorí žili v Nemecku. Vzácne meno *zuboň* pochádza z Terchovej a to už aj preto, že predstavuje vzácneho motýľa – babôčku hájovú. V ľudovom menosloví sa motýľ javiaci ako tvor veštiaci leto, označoval *zvešť leta*. Pravdepodobne sa jednalo o väčšie druhy babôčiek. Používalo sa v obci Vieska južne od Sv. Kríža nad Hronom. V Terchovej slovom *jarabec* menovali babôčku zubatokrídlu a *jarabie oko* príbuzné hnedáčiky. Babôčke prhlavovej vyvíjajúcej sa na prhlave v okolí Nitry, hlavne v Horných a Dolných Krškanoch, v Pliešovciach hovorili *žihlavka*, v Rybanoch južne od Bánoviec nad Bebravou *žihlavka*, v okolí Banskej Štiavnice *žihlavník*, v Sáse južne od Zvolena, Vyhniach pri Novej Bani *prhlauka* a miestami na východnom Slovensku, napr. v Chrastnom severovýchodne od Košíc, *po-krifka*.

Dúhovce a bielopásovce

Jediné pomenovanie, ktoré sa kedysi u nás používalo zrejme vo význame dúhovca väčšieho, pochádza z Podkarpackej Rusi. Pomenovanie *kačúrka* pochádza z obce Nevice severovýchodne od Užhorodu. Nazývali tak veľkého čierneho motýľa s bielymi pásmi, a keďže kačur tam predstavuje káčera (pri kačici divej s fialovým a zeleným leskom na krku), najskôr mali na mysli dúhovca. Nie je objasnené, prečo si taký krásny a veľký motýľ, akým je bielopásovec topoľový, vyslúžil pomenovanie *sopľoš*. Používalo sa v Terchovej a snáď aj na iných miestach východne od Žiliny.

očkán trávoý (*Erebia aethiops*)

dúhovce väčší (*Apatura iris*)

Očkáne

Známe je len pomenovanie motýľov ako nositeľov výrazných ôk a očiek pod výrazmi *okáč* alebo *okánik*. Prvé sa používalo v širšom okolí Trnavy, Topoľčian a v Zlatých Moravciach. Druhé meno *okánik* (s tvrdo vysloveným „n“) sa používalo na Myjave, ale nie je isté, či sa vzťahovalo na nočného okáňa alebo babôčku pávoookú, vidlochvosta fenikľového či všeobecne na očkáne.

Modráčiky a ostrôžkare

V okolí Banskej Bystrice, Novej Bane a v Dolnom Kubíne, Vígľaši, Hrboltovej a Bytči belasého modráčika označovali výrazmi *belásek*, *belások* alebo *belásik*. V okolí Čadce, napr. juhozápadne od Čadce v Zákopčí mu hovorili *modravec* alebo *modrásek*. Jediné z Dvorníka je známe pomenovanie *svetluška*, ktoré sa inde používalo vo význame svätotájanskej mušky – svetivky. V tomto prípade bolo vo význame svetlého blankytného sfarbenia. V súvislosti s jemnými šupinkami na krídlach modráčika ho v Plevníku severne od Považskej Bystrice volali „*šupka*“. Pomenovanie *streško* používané pre drobné denné motýle, najmä modráčky, sa používalo v Liptovských Revúcach. Bolo údajne odvodené od zdanlivo nerozvážneho – strešteného letu týchto motýlikov. Ojedinele miestami na západnom Slovensku, najmä v Piešťanoch a širšom okolí modrofialového modráčika nazývali *fiala* alebo *fialka*. V súvislosti s masovým nalietavaním modráčikov na bahno v okolí mlák sa vytvorili názvy ako *blatník* v Dolných Hámroch, *baheňik* v okolí Ružomberka, *bahňiak* medzi Banskou Bystricou a Breznom. V mestskej časti Banskej Bystrice – v Majeri drobného hnedého motýlika s ostrôžkami na krídlach (ostrôžkár) nazývali *kardoš*.

(Pozn. red.: O súčasných problémoch nášho zoológického názvoslovia sa dočítate v prílohe.)

Ing. Tomáš Kizek

Slovenská agentúra životného prostredia